

Анотація

А.М.Галус

Педагогическое наследие В.А.Сухомлинского в контексте социализации личности ребенка

В статье проанализированы проблемы социализации личности ребенка в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского. Выдающийся педагог-гуманист рассматривал ребенка как активного субъекта в процессе приобретения социального опыта, придавал большому значению роли родителей, учителю и детскому коллективу как агентам социализации.

Ключевые слова: социализация, воспитание, родители, учитель, детский коллектив.

Summary

O.M.Halus

V.O.Sukhomlins'kyi's Pedagogical Heritage in a Context of Socialisation of the Person of the Child

The problems of socialisation of the personality of a child in V.O.Sukhomlins'kyi's pedagogical heritage are analysed in the article. The outstanding teacher-humanist considered the child as the active subject in the course of acquisition of social experience, showed great importance of the roles of parents, teacher and children's collective body as agents of socialisation.

Keywords: socialisation, education, parents, teacher, children's collective body.

Дата надходження статті:

„31” серпня 2011 р.

УДК 371.671:159.922.1

Н.О.ГЕНСИЦЬКА-АНТОНЮК,

аспірантка

(м.Рівне)

Аналіз впливу змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості школяра у контексті ідей В.О.Сухомлинського

На основі результатів психолого-педагогічних досліджень у контексті ідей Василя Олександровича Сухомлинського здійснено проаналізовано проблему впливу змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості.

Ключові слова: гендерна соціалізація, гендерна роль, гендерні стереотипи, прихований навчальний план, зміст навчальних підручників.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Проблема соціалізації на сьогодні є особливо актуальною для освітніх установ, особливо школи. Адже школа є одним із основних інститутів соціалізації особистості. Реалізація принципу гендерної рівності ставить нові проблеми перед освітою в цілому і, зокрема, перед загальноосвітнім навчальним закладом. Декларована гендерна рівність має на меті паритетність гендерних ролей. Але, на жаль, освітній заклад вносить асиметрію у сімейні та соціальні ролі, що притаманні обом статям. Причому стійкість традиційних гендерних стереотипів прослідковується не лише у взаєминах, які складаються у навчальному закладі, але й у змісті шкільних підручників. У такій ситуації зростає значущість змісту шкільних підручників як необхідного чинника успішної соціалізації особистості, зокрема, й гендерної.

Аналіз досліджень і публікацій... У багатьох працях сучасних українських і зарубіжних учених аналізуються гендерні аспекти освіти. Так, проблема гендерної соціалізації висвітлена в працях І. Кльоциної, Г. Коджаспірової [8], О. Петренко [9]; гендерної рівності у шкільній освіті – Т. Говорун, О. Кікінежді [5], Н. Городнової [6], О. Ярьскої-Смірної [16]; формування гендерних стереотипів поведінки хлопців та дівчат у сучасній школі – у працях С.Вихор [4] та ін.

Однак проблема впливу змісту шкільних підручників на особливості процесу гендерної соціалізації особистості у контексті ідей В.Сухомлинського ще не стала предметом окремого дослідження, відтак предметом нашої наукової розвідки є гендерна соціалізація особистості через зміст шкільних підручників.

Формулювання цілей статті... Основне завдання статті полягає у тому, щоб з'ясувати роль змісту шкільних підручників у гендерній соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу... Гендерна соціалізація є однією зі складових загального процесу соціалізації. Якщо за більшістю визначень соціалізація – це процес адаптації та інтеграції людини в суспільство з подальшим саморозвитком і самореалізацією [1], то гендерна соціалізація, за визначенням Т.Таранової – це двосторонній соціально-педагогічний процес формування у хлопців і дівчат уявлення про мужність і жіночність, спрямований на вдосконалення їх індивідуальності (чоловічої чи жіночої) і орієнтований на становлення і розвиток статевої поведінки [13].

У свою чергу, О.Петренко під гендерною соціалізацією розуміє процес формування гендерних рис, що є найбільш загальними, стійкими рисами особистості, які проявляються в соціально-

організованій діяльності, що регулюється соціально-нормативною системою суспільства, яка не є однаковою в різних гендерних культурах [9].

Російський психолог І.Кльоцина досліджує дві фази гендерної соціалізації: адаптивну (зовнішнє пристосування до існуючих гендерних відносин, норм і ролей) та фазу інтеріоризації (внутрішнє засвоєння чоловічих і жіночих ролей, гендерних відносин і цінностей) [7].

Здійснення гендерної соціалізації здійснюється завдяки таким факторам як:

- диференційне підсилення (коли прийнятна гендерна поведінка заохочується, а неприйнятна карається соціальним несхваленням);

- диференційне наслідування (коли людина обирає гендерні моделі в близьких їй групах: сім'ї, серед однолітків, у школі й т.д. і починає наслідувати прийнятій там поведінці) [9].

Агентами гендерної соціалізації є люди та установи, які відповідальні за навчання культурним нормам і засвоєння соціальних ролей [9]. У свою чергу, Г.Коджаспірова агенти гендерної соціалізації поділяє на: агентів первинної соціалізації (сім'я, друзі, однолітки, педагоги, настанови, лідери молодіжних груп); агентів вторинної соціалізації (різні освітні установи, місце роботи, армія, міліція, церква, держава, засоби масової інформації) [8].

Одним із основних агентів вторинної соціалізації є школа, яка сприяє накопиченню, збереженню та передачі соціального досвіду, цінностей, норм та гендерних стереотипів про призначення чоловіка і жінки. Шкільний заклад охоплює три вікові періоди становлення психологічної статі особистості: молодший шкільний вік (6-10 років), підлітковий вік (10-15 років) і ранній юнацький вік (15-17 років). Саме у ці періоди особистість проходить через осмислення свого внутрішнього світу, самоствердження як представника певної статі; формуються поняття про гендерні ролі, взаємовідносини між ровесниками, дорослими і самим собою; пізнається та самовдосконалюється жіноча (чоловіча) індивідуальність; формується відповідальне ставлення до статевого життя, шлюбу та створення сім'ї; усвідомлюються моральні, психологічні, гігієнічні аспекти статевого життя.

Тому важливою функцією навчального закладу можна вважати підготовку молоді до освоєння й виконання різних соціальних ролей і засвоєння пануючих стандартів, моралі й ідеології [9].

О. Ярська-Смірнова вважає, що „освітні установи поряд з іншими агентами соціалізації визначають наші ідентичності, а також наявні в нас можливості особистого, громадського і професійного вибору: сама організація педагогічного процесу, як і пануючі в ньому ролі, вбудовують в нас модель „нормального” життя і диктують нам жіночі і чоловічі статусні позиції” [16, с.102].

Школа через навчально-виховний процес і педагогічну взаємодію активно реалізовує статево-рольову парадигму гендерної соціалізації учнів. Саме школі, на думку багатьох дослідників, належить провідна роль у формуванні гендерних стереотипів, у проведенні ідей про природну рольову обмеженість жінок, формуванні комплексів професійної неповноцінності і соціальної депривації дівчат. Починаючи з дошкільного дитинства і до дорослого віку, всі стосунки в навчальних закладах відтворюють закладені в культурі уявлення про жінок, як підлеглих, залежних, таких, що не прагнуть досягнень, а про чоловіків як домінуючих, незалежних і успішних. Цей процес не є явною чи навмисною метою освіти і небагато хто з учителів усвідомлює, що він відбувається. Проте освітні установи дають дуже впливові уроки гендерних стосунків. Окрім явно вираженого навчального плану, існує так званий **прихований навчальний план**, який зміцнює гендерно стереотипизовані установки. Прихований навчальний план – це, по-перше, організація самого закладу, гендерні стосунки на роботі, гендерна стратифікація учительської професії. По-друге, сюди відноситься зміст предметів, а, по-третє, стиль викладання. Ці три виміри невидимого, прихованого навчального плану не просто відображають гендерні стереотипи, але й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінантному й недооцінюючи жіноче і нетипове [11].

Дослідження О. Кікінежді, Н. Городнової та ін. показали, що навчальний підручник поряд зі змістом навчальних предметів є важливим засобом гендерної соціалізації, але, на жаль, він, переважно, відтворює історично складені патріархальні стереотипні образи, де у дівчинки (жінки) переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо, а для хлопчика (чоловіка) пропагується більша активність за межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність.

На думку Т. Таранової, поява гендерних стереотипів обумовлена тим, що модель гендерних відносин вибудовувалася таким чином, що статеві відмінності переважали над індивідуальними, якісними відмінностями в особистості чоловіка і жінки [13]. Такі традиційні стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті, визначають її гендерні орієнтації і, врешті-решт, реальну поведінку.

Гендерні стереотипи і гендерні ролі є складовими гендерної культури суспільства, яка детермінує гендерну соціалізацію особистості. Гендерна культура є системою соціальних цінностей як певних норм, зразків поведінки і зовнішнього вигляду людей чоловічої або жіночої статі, без якої не існує будь-яке суспільство [11].

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський ще у 60-х роках ХХ століття категорично відкидав поділ видів діяльності на чоловічу та жіночу і, домагаючись гендерної рівності, писав: „Треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально жіночих і спеціально чоловічих видів діяльності (це, однак, не означає, що найвищу фізичну працю мають ділити хлопці і дівчата). Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звикали таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити у домашньому господарстві, однаково вмело й старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є який розподіл у самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу” [12, с.574-576]; „Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчували: ми – слабші, наша доля – підкорятися” [12, с.561].

Навчальний підручник, у змісті якого прослідковується гендерна стереотипізація, не опосередковано впливає на статево-типову поведінку дитини. Дитина через підручник отримує установки, цінності, гендерні орієнтири, які характерні тій чи іншій статі, що в результаті призводить до набуття навиків, які необхідні для виконання гендерних ролей.

Пасивна і обслуговуюча роль та ігнорування жінок, що прослідковується у змісті шкільних підручників глибоко укорінюється у свідомості і накладає свій відбиток на подальший розвиток особистості, що призводить до невпевненості у своїх можливостях, нерішучості у діях, підпорядкуванні „більш сильному” і врешті-решт до неповної реалізації у суспільстві. Це чітко видно з ілюстрацій, де хлопчики глузують з дівчаток або ж дівчатка (жінки) виконують лише другорядні ролі чи роль домогосподарки.

В.Сухомлинський писав: „Орієнтація дівчинки-жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми – ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір'ю, бути вихователем дітей – горда й почесна місія, але коли тільки цим обмежиться діяльність жінки – вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем у сфері почуттів” [12, с.573].

Образ цілеспрямованого, активного, рішучого, діючого чоловіка, який постає на сторінках підручників, прямо впливає на подальшу реалізацію хлопчика, як і образ пасивної, невпевненої, залежної жінки – на реалізацію дівчинки.

Згідно ґрунтовного дослідження „Гендер у соціально-психологічному вимірі”, здійсненого Т.Говорун та О.Кікінежді, професії чоловіків та жінок на сторінках сучасних українських шкільних підручників полярно різняться. Чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, майстрами, вченими, жінки ж, переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною – домогосподарки, медсестри, вчительки, лікарки. Як правило, чоловічі і жіночі персонажі представлені в традиційних ролях, де перші діють, а другі мають справу з обставинами, що склалися поза їх власним волевиявленням [5].

Згідно зазначеного дослідження майже 80% малюнків у підручниках для початкової школи є гендерно диференційованими. На більшості ілюстрацій (майже 65%) зображено представників чоловічої статі: вчитель, музикант, кухар, політик, капітан, сталевар, лікар, механізатор, гетьман. Дорослі жінки виступають лише у двох професійних ролях – мами та стюардеси. Вони зайняті шитвом, збиранням урожаю у садку, грою на піаніно в колі дітей, заколисуванням дитини, підрублюванням доччиного платтячка. Своєрідним рефреном гендерних відмінностей у поведінці слугують такі рядки: „Люда мила каструлю. Люся мила ложки. Вітя пішов у магазин і купив молоко” [5].

Орієнтація на стереотипізовані види занять прослідковується і у змісті підручника з математики (Богданович М.В. Математика, 1 клас, 2007): „У ляльки було 4 плаття. Марина пошила їй ще...Зоя випрала 4 ляльчиних плаття, а кофточок – на 2 більше. Скільки кофточок випрала Зоя?” [2].

У змісті задач з традиційним розподілом соціальних ролей простежуються стереотипи, упередження, які поділяють хлопчиків та дівчаток на два протилежні за психологією типи людей. Наприклад, у вже згаданому підручнику для 1 класу (Богданович М.В.Математика: Підр. для 1 кл. – К.: Освіта, 2007), поділ сфер діяльності на чоловічі і жіночі залишається незмінним (принаймні у 15 % змісту задачок з математики для першого класу; 30 % – для другого; 22 % – для третього і 28 % – для четвертого), проте автори дослідження відмічають певну позитивну динаміку та орієнтацію на нестереотипізовані види діяльності: „Хлопчик помив 6 глибоких тарілок і 18 мілких...; кондитер випік 23 торти...; брат, сестра і тато обкопували дерева в саду...; тато купив 8 кг

капусти...; на зиму сім'я заготовила...; хлопчик зібрав букет квітів...; господар виростив...; у фермера були качки й гуси...; кухар на приготування обіду витратив...; кухарі зліпили 72 вареники...; 8 юннатів зробили 48 годівниць для птахів..." тощо [5].

Щодо середньої та старшої школи, то на сторінках підручників чоловічі ролі представлені більш широко як в ілюстративному, так і в текстовому матеріалі. Проведений вибіркового гендерний аналіз шкільних підручників з природничо-математичних і гуманітарних дисциплін (Н. Городнова, С. Вихор) дав змогу вченим стверджувати, що підручники створені з порушенням гендерної рівноваги. Зокрема, за кількістю чоловічі образи переважають у всіх підручниках з української літератури: 5 кл. – 70%; 6 кл. – 74%; 7 кл. – 65%; 8 кл. – 79%; 9 кл. – 76% ; водночас як жіночі образи у 5 кл. – 23%; 6 кл. – 26%; 7 кл. – 35%; 8 кл. – 21%; 9 кл. – 28% [4,6].

З отриманих даних про розподіл гендерних ролей можна зробити висновок, що серед проаналізованих підручників немає „жодного”, де б кількість зображень представників різних статей була урівноважена. Співвідношення чоловічих та жіночих зображень у підручниках української мови для 5-9 класів таке: ілюстрацій чоловіків та хлопців – до 98%, жінок та дівчат – до 37%; в текстовому матеріалі – до 77% чоловіків та хлопців, жінок та дівчат – до 35% (Н.Городнова, 2006) [6].

Український психолог П.Фролов (2001) вважає підручник тезаурусом гендерних моделей особистості, „театром” гендерних стосунків і гендерних стратегій і підкреслює, що автори повинні чітко усвідомлювати, які зрушення у способах сприйняття об'єктів може зумовити пропонований текст і до яких способів взаємодії з оточуючим світом підштовхують розставлені у підручнику акценти [14].

Н. Городнова, С. Вихор (2006) здійснили аналіз підручників з історії для 6 та 7 класів і дослідили, що окремі підручники (Шалагінова О.І., Шалагінов Б.Б. Історія стародавнього світу: Підруч. для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк., К., 2000; Н.Г.Подальєк. Історія середніх віків: Підруч. для 7-го кл. загальноосв. навч. закл. – К.: Генеза, 2007) [10; 15] прагнуть підтримувати гендерну рівновагу: у підручнику є достатньо ілюстрацій, де чоловіки і жінки виступають рівноправними учасниками подій, зокрема, у сімейному колі. А от у підручнику історії для 11 класу (Бураков Ю.В., Кипаренко Г.М., Мовчан С.П. Всесвітня історія: нові часи: Підручн. для 11-го кл. К.: Генеза, 2005.) [3] описуються події сучасності, наводиться багато документальних матеріалів з архівів, вирізок з тогочасних газет тощо, проте з 235 сторінок тексту лише 2 документи підписані жіночим прізвищем. Серед фотографій портретного типу 21 – чоловіків, в основному голів держав, і лише 4 – жінок (С.Вихор, 2006) [4].

Наведений аналіз підтверджує те, що прихований зміст тексту підкреслює домінування чоловіків у політичних подіях та інститутах влади, формує у школярів гендерні стереотипи.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Таким чином, важливим каналом трансляції і формування соціокультурних стереотипів, засобом гендерної соціалізації є зміст навчального матеріалу підручників. Гендерний аналіз підручників дав можливість: виявити гендерні стереотипи, які формуються і підкріплюються у школярів у ході навчання; визначити, які професії фігурують як чоловічі/жіночі; визначити, вияснити роль шкільних підручників у ранній гендерній соціалізації, у засвоєнні статеворольових стереотипів.

Необхідно відзначити, що шкільні підручники у своїй більшості містять закодовану гендерну асиметрію, відтворюють стереотипи про домінуючу позицію чоловіків у політичній, владній структурах, применшують роль жінок в історичному процесі. Кількість зображень та згадок про чоловічу стать у текстах у десятки разів перевищують аналогічні про жінок, що свідчить про порушення гендерної рівноваги. За допомогою підручників проходить процес гендерної соціалізації особистості школяра, в результаті якої дівчатка часто виростають з переконанням, що вони не можуть бути такими ж цінними працівниками у професійній сфері, як чоловіки. Така гендерна соціалізація вносить дисбаланс у свідомість і у поведінку, що впливає на успішне засвоєння і відтворення гендерної ролі дівчатами і хлопцями.

Вважаємо, що врахування гендерного підходу у процесі формування змісту освіти дасть змогу не тільки покращити її відповідність сучасним соціальним умовам, а й зруйнувати вплив освіти на процеси формування гендерної нерівності у суспільстві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Наука, 1994. – 324 с.
2. Богданович М. В. Математика : [підруч. для 1 кл.] / М. В. Богданович. – [3-те вид., доп. і доопрац.]. – К. : Освіта, 2007. – 160 с.
3. Бураков Ю. В. Всесвітня історія: нові часи : [підруч. для 11-го кл.] / Ю. В. Бураков. – [вид. 4-те, виправл. та доповн.] / Ю. В. Бураков, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан. – К. : Генеза, 2005. – 416 с.
4. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / С. Т. Вихор. – Тернопіль, 2006. – 26 с.

5. Говорун Т. Гендерна дискримінація в сфері освіти [Електронний ресурс] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760>.
6. Городнова Н. М. Шкільний підручник як елемент становлення статево-рольової ідентифікації підлітків / Н. М. Городнова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Тернопіль : ТДПУ імені Володимира Гнатюка. 2003. – С. 134–137.
7. Клецина И. С. Глоссарий [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.vsu.ru/project/golossary.phtml>.
8. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2003. – 176 с.
9. Петренко О. Б. Проблема статево-рольової соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : [моногр.] / О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191 с.
10. Подалаяк Н. Г. История средних веков : [підруч. для 7-го кл. загальноосв. навч. закл.] / Н. Г. Подалаяк. – К. : Генеза, 2007. – 240 с.
11. Словарь гендерных терминов / [под ред. А. А. Денисовой] ; Региональная общественная организация „Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты”. – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с.
12. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–637.
13. Таранова Т. М. Педагогические условия полоролевой социализации подростков . дисс.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. М. Таранова. – Челябинск, 2003. – 216 с.
14. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників / П. Фролов. – К., 2001. – 35 с. – (До постановки проблеми).
15. Шалагінова О. І. Історія стародавнього світу : [підруч. для 6 кл. серед. загальноосвіт. шк. 2-ге вид.] / О. І. Шалагінова, Б. Б. Шалагінов. – К. : Зодіак-ЕКО, 2000. – 256 с.
16. Ярская-Смирнова Е. Неравенство или мультикультурализм / Е. Ярская-Смирнова // Высшее образование в России. – 2001. – №4. – С. 102–110.

Анотація

Н.А.Генсицкая-Антонюк

Анализ содержания школьных учебников на гендерную социализацию личности школьника в контексте идей В.А.Сухомлинского

На основе результатов психолого-педагогических исследований в контексте идей Василия Александровича Сухомлинского осуществлен анализ проблемы влияния содержания школьных учебников на гендерную социализацию личности.

Ключевые слова: гендерная социализация, гендерная роль, гендерные стереотипы, скрытый учебный план, содержание учебников.

Summary

N.Gensitska-Antonyuk

Analysis of the Impact of the Content of School Textbooks on Gender Socialization in the Context of Student Ideas of V.O.Sukhomlyns'kyi

Annotation is based on the results of psychological and educational research in the context of ideas Vasily Alexandrovich Sukhomlynsky by analysis of the problem influence the content of school textbooks on gender socialization.

Key words: gender socialization, gender role stereotypes, hidden curriculum, the content of textbooks.

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.

УДК 37 (09): 37.011.3 - 05

С.М.ГЕРГУЛЬ,
старший викладач
(м. Чернігів)

**Проблема самоосвіти вчителя початкових класів у педагогічній спадщині
В.О.Сухомлинського**

У статті автор аналізує погляди В.О. Сухомлинського на проблему самоосвітньої діяльності вчителя початкових класів.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня діяльність вчителя, педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Соціально-економічні трансформації у суспільстві, входження України до світового освітнього простору висувають якісно нові вимоги до особистості вчителя та його професійної діяльності. У Концепції загальної середньої освіти (12 – річна школа) наголошується: „Освіта XXI століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на